



М.С. Бандрівський

### ПОДІЛЬСЬКО-КАРПАТСЬКИЙ ТИП КІНСЬКОЇ УПРЯЖІ VII ст. до Р. Х.

*Статтю присвячено рідкісному типу кінської упряжі західного українського лісостепу, який представлено вудилами з привареними до них псаліями та бронзовими кільцями з петельками для фіксації ременів. На основі добре датованих аналогій з Карпатського регіону із ареалу груп Векерцуг, трансільванської та Феріджеле з урахуванням аналогічних за формою деталей упряжі цього типу з території західноподільської та черепинсько-лагодівської груп виділено подільсько-карпатський тип вузди періоду НаС2, за центральноєвропейською хронологічною шкалою.*

Кінська упряж — один із виразних елементів археологічних культур пізнього періоду епохи бронзи — раннього заліза на усьому Євразійському континенті. Особливо цікавим у цьому плані видається захід українського лісостепу — Поділля з прилеглими до нього Опіллям, Розточчям і Малим Поліссям, на території яких упродовж тисячоліть стикалися традиції великих цивілізацій Сходу і Заходу.

Значну увагу привертає Середнє Придністров'я — основний ареал пам'яток так званої західноподільської групи, на яких виявлено різноманітну колекцію деталей кінської упряжі (рис. 1). Подібні за формою і функціональним призначенням знахідки упряжі відомі в синхронній і територіально суміжній черепинсько-лагодівській групі, яка, фактично, є північно-західним відгалуженням західноподільської (Крушельницька 1976, с. 82—135; Крушельницька 1985, с. 133—149).

Йдеться про один із специфічних атрибутів кінської упряжі із західного лісостепу періоду НаС2, а саме — про бронзові кільця з петельками для фіксації ременів упряжі, які з'єднували їх із псаліями. Такі кільця виготовляли ливарним способом. У перерізі вони овальні або круглі, з зовнішньої сторони мають чотири або п'ять кілець-петельок (рис. 2, 2—7, 9—10) або ж плоскі лопаточкоподібні виступи (рис. 2, 1, 8).

Уперше такі кільця на зазначеній території знайдено Ізидором Шараневичем та Михайлом Грушевським під час розкопок могильника періоду раннього заліза в с. Чехи (нині с. Лугове Бродівського р-ну Львівської обл.) (рис. 2, 1—2). Дослідники віднесли ці знахідки до висоцької культури (Грушевський 1899, с. 1—22, табл. XXXI; Szaraniewicz 1931, s. 190, tabl. XXV, 24, tabl. XXV,

45). Свого часу, класифікуючи матеріали останньої, Т. Сулімирський два згадані кільця з Чехів-Лугового вважав «...бронзовими браслетиками або утримувачами волосся»<sup>1</sup> (Sulimirski 1931, s. 81).

У 2002—2003 рр. реєстр таких знахідок поповнився ще трьома екземплярами, виявленими під час нових розкопок курганів західноподільської групи. Так, біля с. Теклівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., у кург. 3 під залишками знищених кам'яно-глиняних конструкцій знайдено бронзове кільце з п'ятьма петлями<sup>2</sup> (рис. 2, 3) та інші деталі кінської упряжі, зокрема, бронзову пронизку у вигляді голівки барана з наскрізними взаємоперпендикулярними отворами в основі (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2003, с. 91, рис. 1, 2).

Під час розкопок кург. 5 поблизу с. Сокилець Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. автором виявлено два бронзові кільця, які знаходилися по обидва боки кам'яної вимостки-платформи (рис. 2, 4, 5). Одне з кілець лежало на досить масивному скупченні кремації і зверху разом з перепаленими кістками було перекрите завалом кам'яної конструкції. Обидві знахідки — це тонкі кільця з п'ятьма кілецьками-петлями, симетрично розташованими із зовнішніх боків кілець (рис. 2, 4, 5), які були одночасно з ними відлиті в одній формі. Розмір кілець разом з петельками — 5,7 × 5,8 см, діаметр петельок — 0,9 см кожна, діаметр самого кільця — 4,3 × 4,4 см, товщина — 0,4—0,5 см.

<sup>1</sup> Такому визначенню суперечить замкнута форма згаданих кілець, яка не властива для браслетів, а тим більше виступи із зовнішнього боку, які унеможлилювали використання таких виробів як прикрас.

<sup>2</sup> Функціонального призначення цього кільця автори не встановили. Судячи з опублікованого рисунку і поданого на ньому масштабу, величина кільця з кург. 3 Теклівки становить близько 5,5—6,0 см.

За межами Українського Лісостепу найближчі аналогії таким кільцям (з чотирма-п'ятьма петлями) відомі на території Верхнього Потисся в пам'ятках Torokszenmiklos — Surjan та Kunszentmarton — Jaksor, що їх зараховують до групи Векерцуг (Chochorowski 1985, s. 112, abb. 38, 4, 5) (рис. 2, 6—7), а також на пам'ятці Aiud

у Трансільванії (Vasiliev 1980, pl. 16, 18) (рис. 2, 8, 9) і в групі Феріджеле (Vulpe 1967, pl. XVI, 5) (рис. 2, 10). Бронзові кільця такої форми розглядаються дослідниками як елемент кінської упряжі (zaumzeugringe).

Кільця, які мали по п'ять петельок із зовнішніх боків були призначені для фіксації нащичного і

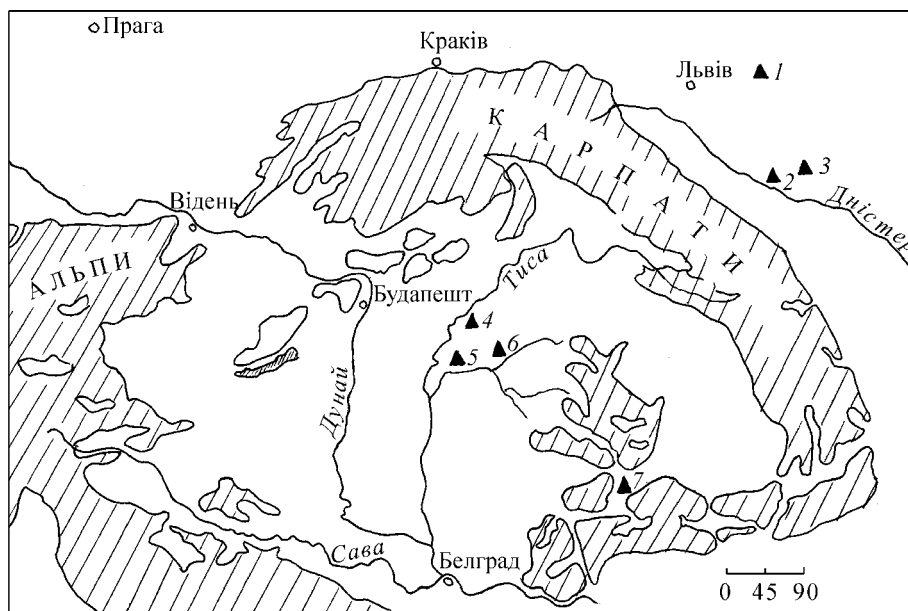


Рис. 1. Карта поширення деталей кінської упряжі подільсько-карпатського типу VII ст. до Р. Х.: 1 — Чехи/Лугове, 2 — Теклівка, 3 — Сокілець, 4 — Törökszentmiklós, 5 — Kunszentmarton-Jaksor, 6 — Aiud, 7 — Curtea-de-Arges

Групи				
Західноукраїнського Лісостепу		Карпатський регіон		
Черепинсько-лагодівська	Західноподільська	Векерцуг	Трансільванська	Феріджеле
<p>1</p> <p>2</p>	<p>3</p> <p>4</p> <p>5</p>	<p>6</p> <p>7</p>	<p>8</p> <p>9</p>	<p>10</p>

Рис. 2. Верхні й нижні кільця кінської вузди VII ст. до Р. Х. на заході Українського Лісостепу: 1 — Чехи/Лугове (за: Шараневич, Грушевський 1899; 1900), 2 — Теклівка, кург. 3 (за: Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2003), 4, 5 — Сокілець, кург. 5 (розкопки автора 2003 р.), 6, 7 — група Векерцуг (за: Хохоровський 1985), 8, 9 — трансільванська група (за: Васильєв 1980), 10 — група Феріджеле (за А. Вульте)

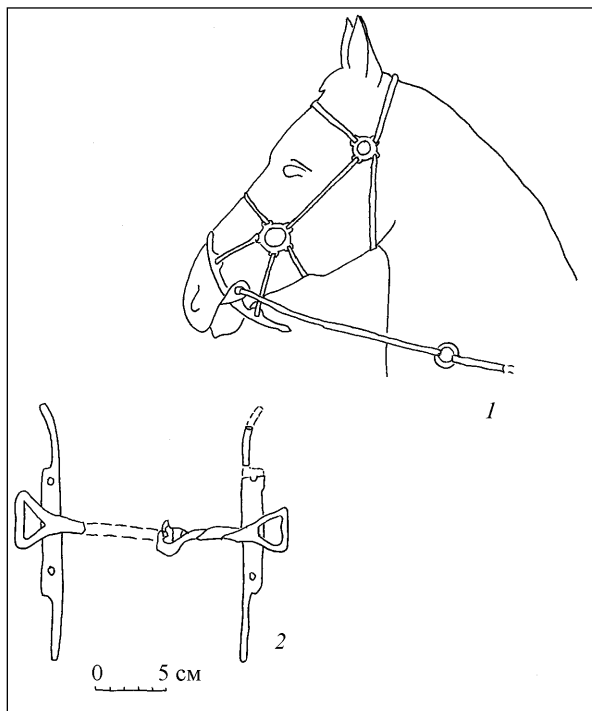


Рис. 3. Реконструкція кінської вузди (1), (за: Хохоровський 1985) та залізні вудила з привареними до них псаліями з кург. 2 Перебиківців (2), (за: Смирнова 1979)

намордного ременів за допомогою двох протилежних петельок; одну, задню, петельку використовували для поєднання з кільцем, яке утримувало суголовний, налобний і підборідний ремені, а дві інші петельки з'єднували ременем з двома крайніми отворами у псаліях (рис. 3).

Бронзовим кільцям з петельками з зовнішньої сторони відповідали переважно залізні вудила з наглухо привареними до них стрижнеподібними псаліями. У літературі їх іноді називають вежерцугським типом (Смирнова 1979, с. 50, табл. XX). Пару залізних вудил з привареними до них псаліями знайшла Г. Смирнова в кург. 2 неподалік Перебиківців на Північній Буковині (Смирнова 1979, с. 48—50, рис. 9, 4). Про те, що перебіковецькі псалії з вудилами не є імпортом, а виготовлені місцевими майстрами, свідчить стременоподібне закінчення вудил, яке в тогочасних культурних спільнотах Карпато-Балканського регіону, як правило, не використовували.

Зростаюча кількість знахідок кінської вузди зазначеного типу в Середньому Придністров'ї та прилеглих областях українського лісостепу і ймовірність їх місцевого виробництва дозволяють відмовитися від назви «вежерцугський тип». Швидше за все, на різних територіях і в середовищі різних культур тут поширилася більш чи менш однотипна кінська упряж, елементами якої й були бронзові кільця з петельками та зварені одне з одним вудила з псаліями. Цей технологічний прийом застосовували і на Нижньому По-

дунав'ї (Феріджеле), і у Трансильванії (Аюд), і на наших землях, про що свідчать знахідки з кург. 2 Перебіковець на Середньому Придністров'ї. Виявлення частин упряжі такого типу у вигляді двох бронзових кілець із верхнього горизонту поховань на могильнику у Чехах-Луговому (рис. 2, 1, 2) дає змогу передбачати, що суцільно з'єднані способом зварювання псалії з вудилами будуть виявлені також на Опіллі, Розточчі та Малому Поліссі, де на той час проживали носії черепинсько-лагодівської групи. Отже, кінську вузду такого типу виготовляли і поширювали на Нижньому Подунав'ї, Центральних Карпатах і Поділлі зовсім не носії групи Вежерцуг і далеко за межами території згаданої невеличкої групи населення.

Цей спосіб упряжі принципово відрізнявся від кінської упряжі тогочасних меотських племен Передкавказзя та гелонського (?) населення Середнього Придніпров'я. Тому більш справедливим, на наш погляд, називати цей тип кінської вузди подільсько-карпатським, епонімами для якого слугують не окрема група пам'яток, а дві природно-географічні області, на території яких цей тип вузди був найпоширенішим.

Основні ознаки кінської вузди подільсько-карпатського типу такі: 1) наявність пари кілець з чотирма симетрично розташованими петлями або лопаткоподібними виступами, якими з'єднували суголовний, налобний і підборідний ремені (так зване верхнє кільце); 2) наявність кілець з п'ятьма петлями, якими фіксували нащичний і намордний ремені, а також за допомогою ще двох ременів поєднували із псаліями, а з протилежного кінця — з нижньою петлею «верхнього кільця» (рис. 3); 3) у поєднанні псалія з вудилами використовували специфічний технологічний прийом — зварювання.

Наведений матеріал дає підстави припускати, що між населенням Поділля, Малого Полісся і Розточчя (яке ми, вслід за А. Мелюковою, ідентифікуємо з неврами, а саму територію — з історичною Невридою) та племенами Карпато-Дунайського регіону (геродотові агатирси) існували тісні зв'язки і взаємовпливи культур. Інтеграція, яка пронизувала різні сфери цих двох територіально-суміжних регіонів і яскравим прикладом якої є зазначений тип кінської вузди, проіснувала недовго. Її фінал припадає приблизно на кінець VI ст. до Р. Х., коли політичний центр Скіфської держави був перенесений з Передкавказзя в Українське Причорномор'я. Експансіоністський характер останньої, а також низка інших зовнішніх факторів (перське вторгнення) змусили населення Невриди і агатирське суспільство розробляти нові способи співжиття і, мабуть, нерідко — протистояння, із завжди неспокійним кочівницьким світом українського степу.

- Грушевський М.* Похоронне поле в Чехах // Зап. НТШ. — Львів, 1899. — Т. 31. — С. 1—22.
- Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П., Могилев О.Д.* Результати досліджень курганів скіфського часу біля с. Теклівка на Поділлі // Археологічні відкриття в Україні 2001—2002 рр. — К., 2003. — С. 91.
- Крушельницька Л.І.* Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. — К., 1976.
- Крушельницька Л.І.* Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. — К., 1985.
- Смирнова Г.И.* Курганы у села Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре // Тр. Гос. Эрмитажа. — Л., 1979. — Т. 20. — С. 50.
- Chochorowski J.* Die Vekerzug-kultur. Charakteristik der funde. — Warszawa; Krakow, 1985.
- Sulimirski T.* Kultura wysocka. — Krakow, 1931.
- Szaraniewicz I.* Smentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku // Teka konserwatorska. — Lwow, 1900.
- Sulimirski T.* Kultura wysocka. — Krakow, 1931.
- Vasiliev V.* Scitii agatirsi pe teritoriul Romaniei. — Cluj; Napoca, 1980.
- Vulpe A.* Necropola Hallstattiana de la Ferigile. — Bucuresti, 1967.

*Одержано 20.05.2004*

*М.С. Бандриwski*

#### ПОДОЛЬСКО-КАРПАТСКИЙ ТИП КОНСКОЙ УПРЯЖИ VII в. ДО Р. Х.

В статье рассмотрен один из редкостных типов конской упряжи западной украинской лесостепи, представленный удилами с приваренными к ним псалиями и бронзовыми кольцами с петельками для фиксации ремней. На основании хорошо датированных аналогий из карпатского региона, ареала групп Векерцуг, трансильванской и Фериджеле с учетом аналогичных по форме деталей упряжи этого типа с территории западноподольской и черепинско-лагодовской групп выделено подольско-карпатский тип узды периода HaC2 по центрально-европейской хронологической шкале.

*M.S. Bandrivs'kyj*

#### PODIL-CARPATHIAN TYPE OF HARNESS FROM 7<sup>TH</sup> C. BC.

One of the rare types of harness on the west of Ukrainian Forest-steppe Zone is viewed in the article. The harness is represented by bit with cheekpieces welded and circles with loops for belts fixing. The new Podil-Carpathian type of bridle from the period HaC2 (according to Central-European chronological scale) has been singled out. That was based on well dated analogues from the Carpathian region, areas of groups named Vekertsug, Transilvanian and Firegele, and guided by similar in form details of harness of this type from the territory of West-Podil and Cherepyno-Lakodovska groups.